

Здавна відомо, що філософія — це мистецтво терпіти чуже лихо. Найвидатнішим філософом, про якого я будь-коли чув, була одна жінка. Її привезли в лондонську лікарню з гангреною ноги. Лікар негайно оглянув хвору. Він був людиною прямолінійною.

— Ногу доведеться відрізати,— сказав він їй.

— Але ж не всю?

— На жаль, усю,— буркнув лікар.

— А іншої ради нема?

— Це єдина надія на порятунок.

— Що ж, дякувати богам, хоч не голову,— зауважила хвора.

Перед нами, забезпеченими людьми, біднота має величезну перевагу. Провидіння дарує їй безліч нагод оправлятися у філософії. Торік узимку я був присутній на добродійному вечорі для поденниць. Після частування ми спробували влаштувати для них якісь розваги. Одна молода пані, що вважала себе за хіромантку, зголосилась ворожити по руці. Подивившись на першу ж таки згрубілу від праці долоню, вона насупила своє гарненьке личко.

— У вас має бути велике лихо,— повідомила вона жінку похилого віку.

Та спокійно глянула на неї і всміхнулася:

— Хіба тільки одне, голубонько?

— Так, тільки одне,— охоче підтвердила добра пророчиця,— а потім усе піде добре.

— Що ж, у нас у роду всі рано помирають,— без тіні прикrostі промурмотіла стара.

Удари долі не дуже страшать нас. Трапилось мені якось у середу снідати на дачі в одного приятеля. Його дванадцятирічний син і спадкоємець увійшов і сів на своє місце за столом.

— Ну, то які сьогодні успіхи в школі? — поцікавився батько.

— Та все гаразд,— відповів хлопець, завзято беручись до їжі.

— Нікого не відшмагали? — допитувався батько з лукавим вогником в очах.

— Та ні, начебто нікого,— подумавши відказав його нащадок, втілення батькових надій. Енергійно вминаючи печеню з картоплею, він додав через хвилину так, наче згадавши: — Звісно, крім мене.

Коли демон не хоче працювати

Філософія — наука нескладна. Найголовніше її правило — не надавати великого значення нічому, що станеться з вами. Біда лише, що в дев'яти випадках із десяти вам не щастить цього зробити.

"Ніщо лихе не може зі мною статися без згоди демона, що сидить у мені",— твердить Марк Аврелій.

Але погано, що на цього нашого демона не завжди можна покластись. Надто часто він не виконує своїх обов'язків.

— Ти знову не слухаєшся, ось я тобі покажу! — погрожує нянька чотирилітньому шибеникові.

— А от і не покажеш, бо я сиджу,— заперечує маленький пустун, обіруч тримаючись за стілець.

Безперечно, його демон твердо вирішив, що лиха доля в особі няньки не повинна заподіяти йому кривди. Однак, на жаль, лиха доля виявилася дужчою від демона, в чому пустун і переконався.

Зуб не болітиме, якщо наш демон (інакше кажучи, сила волі) міцно держиться за стілець і твердить: цього не буде! Але рано чи пізно демон поступається, і тоді ми зчиняємо лемент. Ідея ясна, в теорії вона чудова. Ви охоче керуєтесь нею. Раптом ваш банк припиняє виплати. Ви кажете собі:

— Та яке це має значення?

Але м'ясник і пекар іншої думки і влаштовують у вашому передпокої бучу за бучею.

Ви п'єте агрусове вино, переконуючи себе, що це витримане шампанське. Наступного ранку ваша печінка доводить протилежне.

Наш демон сповнений добрих намірів, проте він забуває, що цього замало. Колись я знав одного перекonanого вегетаріанця. Він доводив, що життя вбогих набагато полегшає, якщо вони перейдуть на вегетаріанську дієту; можливо, він і мав рацію. Одного разу він зібрав з двадцят�еро голодних хлопчаків і почастував вегетаріанським сніданком. Він переконував їх, що пюре з сочевиці — це біфштекс, а цвітна капуста — котлети. На третє він запропонував їм моркву з перцем, вимагаючи від них перекonanості в тому, що вони їдять ковбасу.

— Всі ви любите ковбасу,— просторікував він.— Але ж смак — це тільки плід уяви. Кажіть собі: "Я їм ковбасу",— і практично ця страва її вам замінить.

Хтось підтвердив, що й справді так, тільки один горопаха розчаровано признався, що не може переконати себе.

— Але ж чому ти певний, що це не ковбаса? — напосідав на нього добродичинець.

— Бо в мене не болить живіт,— пояснив хлопчак.

Річ була в тому, що, хоч він і дуже любив ковбасу, від неї у нього щоразу починались кольки.

Якби ми не мали нічого, крім демона, розводити філософію стало б куди легше. На лихо, ми маємо ще й дещо інше.

Філософія, необхідна за життя

Ось іще один улюблений аргумент філософії: ніщо не має значення, оскільки років за сто, щонайбільше, нас уже не буде на світі. Чого ми справді потребуємо — то це філософії, яка підтримала б нас, поки ми ще живі. Мені байдуже до мого власного сторічного ювілею, мене обходить найближчий термін сплати рахунків. Якби всілякі збирачі прибуткового податку, критики, контролери газової компанії та подібні до них забрались геть і дали мені спокій, я б і сам міг зробитися філософом. Я готовий повірити, що все на світі марнота, а вони не хочуть. Вони погрожують вимкнути газ і правлять про судову повістку. Я переконую їх, що через сто років усім нам не буде до цього діла. А вони відповідають, що мова йде не про майбутнє сторіччя, а про рахунки за торішній квітень. Щиро кажучи, й мене' самого мало тішить, що через сто років, як твердить філософія, я буду небіжчиком. Мені куди приємніше сподіватися, що небіжчиками будуть вони. А поза тим, за сто років усе

може ще змінитись на краще. Можливо, я й не захочу помирати. Ось якби мені певність, що я помру завтра, ще до того, як вони зможуть здійснити свою погрозу і вимкнути воду чи газ, до того, як я одержу ту саму повістку в суд, якою вони страхають,— тоді я, можливо (не скажу, чи напевно), й тішився б, що так уміло ошукав їх.

Жінка одного злочинця прийшла якось увечері до нього у в'язницю й побачила, що він ласує підсмаженим сиром.

— Який ти, Едварде, легковажний — їсти сир на вечерю,— занепокоїлась дбайлива дружина.— Ти ж знаєш, що тобі це шкодить. Узавтра цілий день у тебе болітиме печінка.

— Отже й ні! — урвав її чоловік.— Зовсім я не легковажний, як ти гадаєш. Узавтра мене повісять, ще на світанку.

У Марка Аврелія є рядки, на яких я щоразу безпорадно зупинявся, аж поки не збагнув, у чому річ. У примітці сказано, що значення їх неясне. Це я й без примітки побачив. Їх змісту не пояснить ніхто, я певен. Можливо, ті рядки дуже змістовні, а можливо, зовсім беззмістовні. Більшість дослідників схильна до останнього, меншість, однак, тієї думки, що якесь значення вони мають, тільки навряд чи будь-коли пощастить його з'ясувати. Я собі гадаю таке: випала Маркові Аврелію нагода незле провести час, і додому він повернувся не знати чому дуже вдоволений сам собою.

— Треба відразу ж це занотувати,— сказав він сам до себе,— поки я хоч дещо пам'ятаю.

Йому здавалося, що ніхто ніколи не виголошував нічого розумнішого. Можливо, він навіть пролив дві-три сльози, розмірковуючи про свої достойні вчинки, і непомітно заснув. На ранок він усе чисто забув, а запис помилково потрапив у книжку. Оце єдине, на мою думку, вірогідне пояснення, і воно мене тішить.

Нікому не дано завжди бути філософом.

Філософія навчає нас, як терпіти неминуче, хоч люди здебільшого вміють робити це й без філософії. Марк Аврелій був римським імператором, а Діоген не женився і не платив за помешкання. Мені ж потрібна філософія одруженого банківського клерка, що має платню в тридцять шилінгів на тиждень, або наймита, що утримує родину з восьми душ на непевний заробіток у дванадцять шилінгів. Знегоди Марка Аврелія переважно були знегодами інших людей.

Як боги, мабуть, ставляться до прибуткового податку

— Що вдієш, доведеться податки підвищити,— напевне, часто зітхав Марк Аврелій.— Але що таке, кінець кінцем, податки? Дрібниця, схвалена Юпітером і узгоджена з природою людською. Мій демон підказує, що податки по суті нічого не важать.

Однак батька родини, який сплачував ці самі податки, навряд чи заспокоювала філософія, коли не вистачало на сандалі дітлахам, а дружина вимагала нового вбрання, в якому гоже було б показатись в амфітеатрі (адже це була єдина її розвага в житті — подивитись, як лев пожирає християнина, а тепер ось діти підуть самі без неї).

— Ну й остогидли ж мені ці варвари! — ладен був вигукнути Марк Аврелій, забувши про філософію.— І навіщо вони підпалюють будинки, позбавляючи бідняків даху над головою, простромлюють списками немовлят, женуть дітей у рабство? Чом вони не поведуться пристойно?

Проте врешті філософія брала гору над його хвилинною досадою.

— Нерозумно мені обурюватись на них,— доводив він сам собі.— Адже ніхто не злоститься на смоковницю, що вона дає саме смокви, або на огірок, що він гіркий. Як же варварам і поводитись, коли не по-варварському?

І Маркові Аврелію не лишалось нічого іншого, як перебити варварів, а тоді простити. Майже всі ми схильні прощати ближньому його провини — перше, однак, розквитавшись із ним.

У невеличкому швейцарському сільці я побачив біля шкільної огорожі дівчинку, яка гірко плакала, схиливши голову на руки. Я спитав її, що сталося. Вона відповіла, схлипуючи, що її однокласник, хлопчина десь такого самого віку, зірвав з неї капелюшок і тепер футболить його по той бік огорожі. Я спробував утішити її філософськими міркуваннями: мовляв, що ж ти візьмеш із хлопчиська, даремно в такому віці сподіватися від нього пошани до жіночого головного убору, це не властиво хлопчачій природі. Але філософія до неї не доходила. Вона заявила, що він гидкий хлопчисько і що вона ненавидить його. Виявляється, то був її найулюбленіший капелюшок. У цю мить з-за рогу вигулькнув винуватець пригоди. Він простяг їй капелюшок, але вона навіть не глянула. Я вирішив, що інцидент вичерпано, і рушив далі. За кілька кроків я озирнувся подивитись, чим усе скінчиться. Трохи зніяковілий, хлопчисько підходив ближче до дівчинки, яка не перестаючи плакала, схиливши голову на руки. Здавалось, вона була живим символом невтішного страждання і не помічала нічого навкруг.

Однак на хлопчиська чекав сюрприз. Коли він нерозважливо ступив ще крок уперед, дівчинка блискавично хряснула його по голові якоюсь дерев'яною коробкою, чи не пеналом. Хлопчисько, видно, був твердолобий, бо луна від удару розкотилась по всій долині.

Повертаючись назад, я знову зустрів цю саму дівчинку.

— Капелюшок дуже потерпів? — запитав я.

— Зовсім ні,— усміхнулася вона.— Та він же й старенький. На свята я маю кращий.

Наймит і загальне добро

Я часто відчуваю потребу в філософських роздумах, особливо за доброю сигарою після ситного обіду. В таку пору я беру до рук Марка Аврелія, Епікура, переклад Платонові "Держави". В таку пору я повністю з ними згоден. Люди надміру хвилюються через дрібниці. Краще б навчатись незворушності. Ми спроможні терпіти все в житті, такими створила нас Природа. Дурень той наймит, що одержує непевних дванадцять шилінгів на тиждень: нехай би вдовольнявся тим, що має. Хіба йому треба турбуватися про долю капіталу, вкладеного під чотири проценти? Хіба сонце не сходить і не заходить для нього, як і для всіх? Багато хто з нас зроду не бачив сходу сонця. Зате більшість наших так званих убогих братів мають привілей трохи не щодня бути очевидцями цієї вранішньої врочистості. Хай тішиться їхній демон. Чого йому побиватися тим, що діти плачуть з голоду! Хіба це не звичайна річ, коли діти злидаря плачуть з голоду? Так схотіли боги у своїй премудрості. Хай його демон міркує про користь, яку дає суспільству дешева праця. Хай наймит подумає про загальне добро.